

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА МІСЦЕ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE AND PLACE OF LEGAL IDEOLOGY WITHIN THE SYSTEM OF REGULATION OF PUBLIC RELATIONS

Луцький А.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри церковно-канонічних дисциплін та філософії права,
перший проректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

У статті здійснюється проба визначення основних атрибутів впливу правової ідеології на формування та розвиток суспільних відносин, визначається взаємозв'язок між суспільними відносинами та державоустроєм, у відповідності до чого здійснюється характеристика рівнів ідеологічних видозмін на сучасному етапі розвитку української держави та їх вплив на формування громадянського суспільства. Основна увага акцентується на відсутності в Україні правової ідеології, що ґрунтується на поширенні соціально-демократичних правових принципів. Рівень громадянського суспільства в нашій державі визначається як такий, що формується.

Ключові слова: правова ідеологія, громадянське суспільство, суспільні відносини, державо устрій, ідеологія, ідеологічні видозміни.

В статье осуществляется попытка определения основных атрибутов влияния правовой идеологии на формирование и развитие общественных отношений. Определяется взаимосвязь между общественными отношениями и государственным строем, в соответствии с которым осуществляется характеристика уровней идеологических видоизменений на современном этапе развития украинского государства и их влияние на формирование гражданского общества. Основное внимание акцентируется на отсутствии в Украине правовой идеологии, основанной на распространении социально-демократических правовых принципов. Уровень гражданского общества в нашем государстве определяется как формирующийся.

Ключевые слова: правовая идеология, гражданское общество, общественные отношения, государственный строй, идеология, идеологические видоизменения.

In the article an attempt is made to define basic attributes of influence of legal ideology on formation and development of public relations. Interconnection of public relations and the state system is defined; according to this, levels of ideological modifications on the modern stage of development of the Ukrainian state and their influence on formation of civil society are characterized. Basic attention is paid to the lack of legal ideology in Ukraine which is based on promotion of social and democratic legal principles. The level of civil society in our country is considered to be formed at present.

Key words: legal ideology, civil society, public relations, state system, ideology, ideological modifications.

Постановка проблеми. За більш ніж двадцятиріччя незалежності Україна як самостійна держава перебуває ще на початковому етапі свого розвитку. Становлення її на політичному полі як окремої одиниці триває. Політичні, економічні та інші традиційні сектори взаємозв'язку владних структур та громадянського загалу все ще запозичують важелі впливу з радянських часів. (Детальніше про вплив радянської спадщини на сучасну правову та ідеологічну реальність див. у працях О.А. Кенца, О.С. Поліщук [2] та О.М. Литвинова [5]. Виходячи з ситуації, що склалася, проблема формування, структури та змісту правової ідеології є актуальною на будь-якому етапі державного і правового будівництва. Кожному етапу розвитку держави і права відповідає певна ідеологія.

Наукова актуальність нашого дослідження полягає в тому, що розкриття впливу правової ідеології на сучасне українське суспільство дозволить визначити рівень його сформованості власне як громадянського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці вітчизняних науковців у сфері філософії права та філософії, таких як В. Ворона, С. Горобчишена, В. Клименко, О. Литвинов, С. Максименко, О. По-

ліщук, Ю. Шайгородський та ін. Основний акцент у них здійснюється на аналіз філософського змісту проблеми формування громадянського суспільства та суспільних відносин, тоді як роль правової ідеології у цих процесах залишається малодослідженою.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття основних атрибутів впливу правової ідеології на процес формування громадянського суспільства та систему суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дослідженні ми будемо виходити із розуміння ідеології як системи ідей, поглядів, доктрин, які витворюються певною соціальною групою і полягають в сприйнятті навколишньої соціальної діяльності громадянського суспільства і його суб'єктів, держави, її апарату і механізмів.

Ідеологія виступає певним критерієм, еталоном диференціації соціальних явищ і фактів на правильні і неправильні, істинні і брехливі, слухні і абсурдні. Вона ж (ідеологія) визначає для суспільних верств віру: в провидіння, трансценденцію, Бога, «світле майбутнє», соціальний прогрес, соціальну (історичну) долю і ін. За допомогою чи через призму ідеології осягається істина (соціальна або в соціумі), зміс-

том якої виступає оціночна характеристика знання про соціум, суспільство, державу і т.п. в контексті його співвідношення з предметною сферою, з одного боку, та із сферою мислення – з іншого.

Вплив правової ідеології, якість сприймання її в суспільстві, на нашу думку, відображає рівень сформованості суспільства як громадянського: налагодженість соціально-правового життя, правовідносин, самоусвідомлення кожним громадянином свого місця в правовій системі, вміння користуватися правовими надбаннями часу. Вплив правової ідеології тут у тому, щоб забезпечувати свідомий раціональний вибір громадян до життя у такій системі правових координат.

Ю.А. Тищенко [3] та автори колективного монографічного дослідження за результатами вітчизняного соціологічного моніторингу [4] слушно зауважують, що все більше українців намагаються оволодіти необхідним інструментарієм і методами для реалізації своїх правових можливостей та обов'язків. Це відбувається за рахунок поширення соціально-правових ідеалів життя законослухняних громадян з високим рівнем морального (права та свободи) та матеріального (добробут) благополуччя, на кшталт розвинених соціально-правових держав Заходу, зайняти місце серед яких прагне й Україна [6, с. 54-55].

Аналізуючи аспекти правової складової ідеологічного впливу, більшість науковців оминали увагою побутову картину життя громадянина в громадянському суспільстві. Між тим, спосіб життя відображає якість впливу правової ідеології щодо підтримки соціально-правових ідеалів (стійка правова форма життєдіяльності громадян і спільнот, вільне входження в соціум, високорозвинена взаємодія індивіда з суспільством, групові правові відносини тощо). На нашу думку, можна виокремити п'ять атрибутів такого впливу.

1. Звичка застосовувати право у всіх сферах суспільного життя: створенні відповідних традицій, стереотипів поведінки, відносинах між індивідом і його оточенням, системах соціально-культурних цінностей, особистісних пріоритетах (психолого-правова картина світу, розуміння правових і законодавчих норм, соціальне коло спілкування, інтереси, потреби і способи їх задоволення та ін.).

2. Ідеолого-психологічна «гігієна» забезпечення науково обґрунтованих вимог, дотримання яких сприяє нормальному життю людини [1]:

- психологічне забезпечення особистості (можливості для всебічного розвитку упродовж життя);

- психологічне забезпечення праці (умови для недопущення перевтоми, забезпечення нормального екологічного середовища на виробництві тощо);

- психологічне забезпечення спілкування (дотримання норм спілкування, правил хорошого тону, уважне ставлення до думки інших, врахування етнопсихологічних особливостей спілкування тощо).

3. Вплив на зміст основних цінностей життя і культури, що й визначає, суспільство громадянське чи ні:

- ідеологічно-правовий уклад: різний спосіб життя (законослухняність або кримінальність);

- нормативна сторона способу життя та очікування, які утворюються в зв'язку з цим: можливості реалізації прав та свобод громадянина;

- статусно-рольова реалізація особистості в структурі групових відносин: можливості для громадянина інтеграції у будь-які прошарки суспільства.

4. Вплив правової ідеології на спосіб життя – конкретно-історичний показник соціально-психологічної якості життя як окремого індивіда (якість продуктів харчування, житлових умов, засоби задоволення духовних потреб і т.ін.), так і суспільства в цілому (рівень його сформованості як громадської єдності).

5. Вплив правової ідеології на пересічного громадянина як елемента громадянського суспільства відтворюється в його стилі життя – сукупності зразків поведінки, які фіксують стійкі риси, манери, смаки, схильності людини:

- правові установки (дотримання або недотримання певних правових норм і правил поведінки);

- ціннісні уподобання (орієнтація на певні цінності та принципи);

- поведінковий компонент (виражається у звичках, стійких способах реагування на різні соціальні ситуації і відносини в групах);

- когнітивний компонент (пов'язаний із змістом картини світу, пізнавальних процесів і стереотипів);

- комунікативний компонент (дотримання певної комунікативної програми поведінки);

- конкретна комунікативна (дія, вчинок).

Як саме відтворюється перелічене у способі життя пересічного українця, ілюструють відповідні соціологічні дослідження [4], які, між тим, не надають однозначної відповіді на це запитання. Це ще раз спонукає нас констатувати наявність тенденцій формування не лише громадянського суспільства та правової ідеології, а й тенденційності самої правової ідеології. Українська правова реальність допоки не має радикальних змін відносно політичних обіцянок останніх десятиліть. Але науковці відмічають якісні зміни у розумінні існуючого правового стану та шляхів його вдосконалення [4], що, в свою чергу, стає стимулом для безпосередньої практичної діяльності правового характеру.

Отже, вплив правової ідеології на розвиток громадянського суспільства в Україні відображається у правовідносинах між людьми (у їх побутовій та професійній діяльності), визначає особистісні правові межі громадянина, віддзеркалює правові відносини в суспільстві – керуються вони правом чи ні.

На наш погляд, існує взаємозв'язок між суспільними відносинами та державоустроєм. Це визначає обопільний вплив держави на суспільство та навпаки: правовідносини баланують між наявним побутовим правопорядком та державним політичним (економічним, соціальним, культурно-національним) курсом.

Ми ризикнемо висловити свої власні споглядання за поточними реаліями українського життя. На сьогодні існує унікальна ситуація ідеологічних видозмін, які перебувають в динаміці та інколи чергу-

ються. Тому маємо зазначити наявність певного обмеження прав та свобод людини і громадянина, що виправдовується пріоритетом інтересів держави над особистістю. Між тим суттєвих «кроків назустріч», після соціально-політичних рухів 2004, 2007, 2013 рр. (активне мітингування та заперечення результатів президентських виборів значною частиною населення України, протести проти податкового законодавства та реверсу євроінтеграції), суспільство поки не робить.

Значимо, що саме ті часи активної громадської непокори, з одного боку, та згуртованості, з іншого, були максимально наближеними до ідеалів громадянського суспільства: громадської єдності та активної участі у політичному житті заради добробуту всієї країни. Маємо на увазі налагодженість стану всієї сукупності суспільних відносин, який передбачає закріплення дієвого демократичного правового статусу кожного громадянина, неухильне втілення у життя демократичних прав та свобод людини і громадянина.

Отже, розвиток громадянського суспільства в Україні, на нашу думку, вже має певні віхи становлення. Правопорядок ґрунтується на правовій діяльності суб'єктів правовідносин й на нього впливає, яким чином суб'єкт сприймає право і закон. А вплив правової ідеології відображається у тому, чи переконаний громадянин в необхідності слідувати нормам права і підпорядковуватися нормам законів, чи považає він право і чи вважає він право ефективним інструментом регулювання суспільних відносин.

Тобто правова ідеологія чинить вплив на якість правовідносин, правопорядок в суспільстві та на його рівень розвитку. Вона здатна визначати саму наявність правового регулювання та зв'язок між громадянською поведінкою та правовою ідеологією.

Проведене нами дослідження показало:

1) дефіцит такої правової ідеології в Україні, яка спиралась би на розповсюдження соціально-правових демократичних принципів життя у суспільстві та піднесення прав та свобод громадян;

2) відсутність високорозвиненого громадянського суспільства, у тому числі – через брак впливу на громадян об'єднуючої правової ідеології;

3) потребу загального піднесення правової культури українців.

В якості напрямів вирішення зазначених завдань доцільно розглянути наступні пропозиції, які ми склали, спираючись на перелічені у цій статті чинники.

Один з напрямів полягає у донесенні до широкого загалу інформації про те, що політичні та громадянські конфлікти (в Україні, на наш погляд, це має відображення в ідеологічному нігілізмі) виникають найчастіше через те, що учасники дотримуються різних ідеологічних переконань та не бажають визнавати відмінні від їх погляди на життя. Або стають пасивними в громадянському та політичному сенсі, не бажаючи вдаватися до будь-якої громадської активності.

Конфліктний бік питання ілюструє міжнародний тероризм, учасники якого, переважно, вважають себе ідеологічно виправданими. Найчастіше, яви-

ще тероризму утворюється в ситуації агресивного нав'язування небажаної ідеології, що викликає опір (політичних та громадських груп).

Шляхи вирішення проблем цього сектору, на нашу думку, полягають у *відмові від будь-якого нав'язування*, агресивного насаджування, конфліктної вимогливості щодо розповсюдження правової ідеології, відмінної від поточної або попередньої.

Доцільність толерантного підходу у цьому питанні доводить мета формування громадянського суспільства в Україні: змушуючи до некритичності сприйняття державних перетворень, у тому числі ідеологічних, держава демонструє зневагу до основних конституційних цінностей, які має захищати – права та свободи людини. У таких умовах фундаментом може служити лише опозиційна взаємодія будь-яких громадських об'єднань, замість бажаного співробітництва та взаємоповаги.

Наступний напрям полягає в активному використанні засобів *юридичної освіти та правового виховання*.

На наш погляд, опанування бажаними для соціально-правового розвитку України ідеологічними категоріями – одна з базових характеристик професійності українського юриста. Ідеологічні категорії є певним маяком для розвитку країни та громадянського суспільства, відповідно, вони повинні бути представлені в системі завдань усіх соціальних інститутів виховання – сім'ї, навчального закладу, соціального оточення.

Зауважимо, що на відміну від обов'язкового колись викладання в навчальних закладах всіх рівнів певного політичного вектору (марксизм-ленізм, політекономія тощо) демократична ідеологія потребує спиратися на правовий шлях вибору переконань, у тому числі ідеологічних. Відповідно, ознайомлювати респондентів з сучасними ідеологічними тенденціями, на нашу думку, – необхідно. Між тим настільки ж важливо робити це в антидирективній формі, про що йшла мова вище.

Оволодіння правовою ідеологією в правовій освіті – цілеспрямована діяльність держави та громадських структур. Більш ефективно це відбувається при комплексному впливі на когнітивний, аксіологічний, діяльнісний компоненти. При цьому правова ідеологія виступає як цілісне, системне утворення, що характеризується психолого-правовим ставленням особистості до життя, людей, самого себе (прагнення до творчості, самовдосконалення).

Специфіка правового виховання громадян України, на нашу думку, має полягати в наданні через ЗМІ орієнтації у громадянському самопозиціонуванні: пропонувати українцям ставитися до себе як до громадян незалежної самостійної держави, які своєю правовою активністю формують громадянське суспільство тощо. Практично це може відобразитися у тематичних телевізійних програмах та серії друкованих видань, де на практичних прикладах було б продемонстровано престиж високої правосвідомості і правової культури громадян. Це сприятиме виробленню у пересічного українця «почуття права», що є певною

підготовкою соціально активного члена суспільства, який добре знає свої права і можливості, до відстоювання своїх інтересів законними засобами.

Отже, *механізми впливу правової ідеології* є наступні:

- популяризація правових знань вченими-юристами (читання публічних лекцій, випуск книг і брошур, лекції, бесіди, консультації);

- поширення правових знань через ЗМІ, публікації науково-популярних, наукових, нормативних матеріалів, програм радіо і телебачення на правову тематику;

- передача і засвоєння знань правової ідеології у ВНЗ, школах, училищах, на курсах підвищення кваліфікації, підготовки і перепідготовки кадрів, посадових осіб органів державної влади та управління;

- юридична практика, участь у судових процесах в якості позивача, відповідача і т.ін.;

- осягнення правових явищ, самостійне вивчення законодавства, спілкування з оточуючими, читання юридичної літератури, знайомство з текстами нормативно-правових актів тощо.

Таким чином, аналіз впливу правової ідеології на розвиток громадянського суспільства та регулюван-

ня суспільних відносин дозволяє зробити наступні **висновки**.

1. Громадянське суспільство у своєму розвитку проходить кілька етапів: уявлення громадянином про своє місце в громадянському суспільстві, часткова реалізація прав та свобод, підтримка якості правового життя суспільства, система державно-громадянських заходів.

2. Правова ідеологія володіє різноманітними векторами впливу, які проявляються через повага до права, правовий нігілізм.

3. На сьогоднішній день можна говорити про проблему нестачі демократичної правової ідеології та відсутність громадянського суспільства, що передбачає шляхи вирішення через інформатизацію щодо різних ідеологічних уподобань, конфліктних можливостей (міжнародний тероризм, революції), відмову від агресивного нав'язування ідеологічних переконань, доповнення ідеологічною інформацією юридичної освіти та правового виховання.

4. Основними механізмами впливу правової ідеології виступають публічна інформатизація через ЗМІ, освітні заклади, юридична практика, самостійна просвітницька робота ідеологічно мотивованих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Максименко С.Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С.Д. Максименко, В.В. Клименко, А.В. Толстоухов. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – 151 с.
2. Політологія : навч. посіб. для вузів / сост. О.С. Поліщук, О.А. Кенц. – Хмельницький, 2011. – 571 с.
3. Тищенко Ю.А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю.А. Тищенко, С.Л. Горобчишина. – К. : Агенство «Україна», 2010. – 76 с.
4. Українське суспільство, 1992–2012. Стан та динаміка змін: Соціологічний моніторинг / за ред.: В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. – 659 с.
5. Філософія і право: культурно-історичні аспекти взаємодії / О. М. Литвинов [та ін.]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 310 с.
6. Шайгородський Ю.Ж. Влада і суспільство: діалог через громадські ради / Ю.Ж. Шайгородський. – К. : Вид. Паливода А.В., 2011. – 147 с.